

Φλάμπουρο: Η «αναζήτηση» ενός χωριού

Ο οικισμός

Το σημερινό Φλάμπουρο είναι ο παλαιός οικισμός Μπαϊρακτάρ Μαχαλάς (Bayraktar Mahalle) που μετονομάστηκε το 1923¹. Ο οικισμός αυτός δεν μαρτυρείται στις γνωστές ως τώρα ιστορικές πηγές πριν από τα μέσα της δεκαετίας του 1870· όμως ήδη τότε συγκροτούσε ένα χωριό με 80 οικογένειες².

Τη σχετικά πρόσφατη δημιουργία του οικισμού υποστηρίζει και η ελάχιστη αναφερόμενη σ' αυτόν τοπική ιστοριογραφία: *Αρχικά η έκτασις του χωριού τούτου ήτο πλήρης υδάτων και υπήρξε τσιφλίκιον Τούρκου αξιωματούχου· εις τα κτήματά του ειργάζοντο οι Έλληνες της περιοχής, που έκτισαν και τας πρώτας καλύβας. Αυταί ακριβώς αι καλύβαι υπήρξαν αι πρώται οικίαι του κατόπιν ιδρυθέντος χωριού*³.

Ο Ε. Δ. Παπαθανασίου αφήνει να εννοηθεί, στο προηγούμενο απόσπασμα, ότι η ύπαρξη στάσιμων υδάτων στη θέση του Φλάμπουρου αποτέλεσε το βασικό λόγο για την καθυστερημένη μόνιμη εγκατάσταση ανθρώπων. Αλλά ο Α. Λιάπης αναφέρει αργότερα ότι η μη ύπαρξη στάσιμων υδάτων στην ίδια θέση στάθηκε η αιτία για την ίδρυση του χωριού: *Το σημερινό χωριό δημιουργήθηκε απ' τους κατοίκους των παλιών οικισμών: Τρίγωνο, Καρά Ορμάν (Μαύρο Δάσος) και Γεωργουλάς. Οι πλημμύρες και το βαλτώδες έδαφος των προαναφερθέντων οικισμών ώθησαν στη δημιουργία του νέου οικισμού*⁴.

Οι μάλλον αντίθετες αυτές απόψεις για το ρόλο που διαδραμάτισε το νερό στην ίδρυση του Φλάμπουρου εξηγούνται από την ασταθή σχέση της ευρύτερης περιοχής με το υγρό στοιχείο στο παρελθόν. Ο ποταμός Στρυμόνας σχημάτιζε, κατά μήκος του κάτω ρου του, τη λίμνη του Αχινού, της οποίας η έκταση μεταβαλλόταν σε

¹ Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων της Ελλάδος (εκδ.), *Στοιχεία συστάσεως και εξελίξεως των Δήμων και Κοινοτήτων*, τ. 43, *Νομός Σερρών*, Αθήνα 1962, σ. 9.

² Συγκεκριμένα, η παλαιότερη μνεία του οικισμού εντοπίζεται στη στατιστική του πληθυσμού της διοικητικής περιφέρειας των Σερρών του 1876, την οποία δημοσίευσε πρόσφατα η Α. Παπαδάκη στο άρθρο «Στατιστικομανία παρεπόμενα: Εθνολογικές κατηγοριοποιήσεις του πληθυσμού των οθωμανικών Σερρών (1876)», *Ιστορ* 13 (2002) 12.

³ Ε. Δ. Παπαθανασίου, *Ιστορία της Νιγηρίας και της επαρχίας Βισαλτίας*, Νιγηρία 1970, σ. 118-119.

⁴ Α. Λιάπης, «Συμβολή στην ιστορία. Τέσσερα χωριά της Βισαλτίας. Θερμά, Φλάμπουρο, Πατρίκι, Σιτοχώρι», *Μακεδονική Ζωή* 246 (Νοέμβριος 1986) 34-35. Ο συγγραφέας σημειώνει στο τέλος του άρθρου του ότι αποκλειστική πηγή των πληροφοριών του αποτέλεσαν οι προσωπικές αφηγήσεις γερόντων των χωριών.

περιόδους πλημμύρων⁵. Αποτέλεσμα της απειθάρχου αυτής ροής, όπως εξηγεί ο Σερραίος ιστορικός Π. Θ. Πέννας, ήτο να εγκλωβίζονται και να κατακλύζονται υπό των υδάτων ολόκληρα χωριά και απέραντοι εκτάσεις να αχρηστεύονται και να μεταβάλλονται εις θάλασσαν, να κινδυνεύουν δ' εκάστοτε άνθρωποι και ζώα και να καταστρέφεται ο συνεχής μόχθος των αγροτών⁶. Ως τις αρχές της δεκαετίας του 1930 που αποξηράνθηκε η λίμνη του Αχινού, η ζωή των παραλίμνιων κατοίκων επηρεαζόταν λοιπόν από τις εποχικές αυξομειώσεις της. Οι συνθήκες αυτές δεν ήταν ασφαλώς ευνοϊκές για τη δημιουργία παρόχθιων μακρόβιων οικισμών και επέτρεπαν μόνο εφήμερες εγκαταστάσεις ψαράδων-αγροτών⁷. Τέτοιες εγκαταστάσεις συνιστούσαν προφανώς και οι οικισμοί Μπαϊρακτάρ, Καρά Ορμάν και Γεωργουλάς. Οι σημερινοί κάτοικοι του Φλάμπουρου, μιλώντας για τη ζωή των προγόνων τους, επιβεβαιώνουν τις προηγούμενες υποθέσεις:

Εξασκούσαν το επάγγελμα των ψαράδων. Οπου υπήρχε, θα λέγαμε, νησίδα, υπήρχε στεριά, έφτιαναν και τα καλύβια τους. Κατά ομάδες ζούσαν. Τρεις, τέσσερις οικογένειες εδώ, άλλοι πιο μέσα, παράδειγμα στην περιοχή Καρά Ορμάν που λέμε, δηλαδή μετά συγκεντρώθηκε το χωριό. [...] Ως φαίνεται, μόλις δημιουργούσε παλίρροια ο Στρυμόνας ή ξέρω 'γω τι, λοιπόν τραβιότανε ο κόσμος⁸.

Οι κάτοικοι του Φλάμπουρου υποστηρίζουν σήμερα ότι η τοποθεσία του χωριού τους άλλαξε τουλάχιστον δύο ή τρεις φορές⁹. Η αμέσως προηγούμενη θέση του ήταν στα βορειοδυτικά της σημερινής, στην τοποθεσία «Τρίγωνο», και ο προγενέστερος αυτός οικισμός ονομαζόταν επίσης «Μπαϊρακτάρ»¹⁰. Αυτό εξηγεί και το γεγονός ότι σε έναν πίνακα των χωριών της περιοχής, με ημερομηνία 23

⁵ Βλ. συνοπτικά Γ. Μπαρτζούδης, «Αναφορά στις λίμνες του Στρυμόνα», *Χρονικά Πεθελινού* 1 (1996) 15.

⁶ Π. Θ. Πέννας, «Ο Στρυμών και τα παραγωγικά έργα της πεδιάδος των Σερρών επί τουρκοκρατίας», *Σερραϊκά Χρονικά* 7 (1976) 94. Για τις πλημμύρες διεξοδικά βλ. Ν. Η. Αναγνωστόπουλος, *Ο κάμπος των Σερρών. Μελέτη συγκριτικής γεωπονικής*, Αθήνα 1936, σ. 25-29.

⁷ Πρβ. Δ. Λαφαζάνη, «Μικτά χωριά του κάτω Στρυμόνα: Εθνότητα, Κοινότητα και Εντοπιότητα», *Σύγχρονα Θέματα* 63 (Απρίλιος-Ιούνιος 1997) 96-97, όπου η συγγραφέας αναφέρεται στους από ευτελή τοπικά υλικά και πρόσκαιρου χαρακτήρα οικισμούς του κάτω Στρυμόνα.

⁸ Μαρτυρία του Β.Χ. (Α.Α. 1426).

⁹ Μαρτυρίες των Κ.Π. (Α.Α. 1204), Α.Μ. (Α.Α. 1206), Β.Κ. και Β.Χ. (Α.Α. 1208, 1426) και Β.Φ. (Α.Α. 1472).

¹⁰ Μαρτυρία του Β.Φ. (Α.Α. 1472): *Εξω απ' το χωριό αυτό, επειδή η λίμνη προχωρούσε, ήταν τότε, πιο πέρα, όταν τελειώνουν τα τελευταία σπίτια του σημερινού του χωριού, πιο πέρα ήταν κάτι... αμμουδερό το μέρος, είχε άμμο, όλη η γης μέχρι δυο τρία μέτρα άμμος, αμμουδερό, κι επειδή βρήκαν το μέρος αμμουδερό, δεν ήταν λασπωμένο, εκεί έκαναν τα καλύβια τους. Κι εκείνο λέγεται «Μπαϊρακτάρ», είναι... παλιός μαχαλάς. Από κει που έφυγαν απ' τα νερά στήθηκαν εκεί, στο στεγνό το μέρος. [...] Και μετά, όσο πήγαν τα πράγματα, έγιναν αποξηραντικά έργα, μετά τραβήχτηκε το χωριό προς τα 'δω.*

Ιανουαρίου 1913, μετά το τσιφλίκι Μπαϊρακτάρ καταγράφεται ένα άλλο τσιφλίκι με την ονομασία «Νέον Μπαϊρακτάρ»¹¹. Το νέο τσιφλικόχωρι φαίνεται ότι σύντομα μετονομάστηκε «Σημαιοφόρος», για να διακρίνεται ευκολότερα από τον παλιό οικισμό, συμβολίζοντας παράλληλα και το πέρασμα από το οθωμανικό στο ελληνικό κράτος με τη μετάφραση του τουρκικού τοπωνυμίου «Μπαϊρακτάρ» στα ελληνικά. Έτσι, στην ελληνική απογραφή της ίδιας χρονιάς αναφέρεται, εκτός από τον οικισμό *Μπαρακτιάρ*, και ένας άλλος οικισμός με την ονομασία «Σημαιοφόρος»¹². Οι οικισμοί Μπαϊρακτάρ και Σημαιοφόρος απαριθμούνται ως διαφορετικά τσιφλίκια και σε μια οικονομική μελέτη της εποχής¹³. Το ότι οι δύο αυτοί οικισμοί ταυτίζονται, λίγα χρόνια μετά, επιβεβαιώνεται από την απογραφή του 1920, όπου σημειώνεται ένας οικισμός με το διπλό όνομα «Μπαϊρακτάρ (ή Σημαιοφόρος)»¹⁴. Θα μπορούσαμε λοιπόν να υποθέσουμε ότι οι κάτοικοι έχουν αρχίσει, ήδη πριν από το 1913, να εγκαταλείπουν το παλιό Μπαϊρακτάρ, για να εγκατασταθούν στο Νέο Μπαϊρακτάρ/Σημαιοφόρο, δηλαδή στη θέση του σημερινού Φλάμπουρου¹⁵.

Με την ιστορία του Φλάμπουρου φαίνεται να σχετίζεται άμεσα και η ιστορία των δύο γειτονικών παλαιών οικισμών Γεωργουλάς και Καρά Ορμάν. Στην προφορική παράδοση του χωριού οι δύο αυτοί οικισμοί παρουσιάζονται ως τόποι

¹¹ Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας (στο εξής Ι.Α.Μ.), Αρχείο Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας, φάκ. 55, Στατιστική πληθυσμού κ' εκπαίδευσης Σερρών κ' Νιγρίτας, «Πίναξ εμφανίων τα ονόματα των χωρίων της Διοικήσεως Νιγρίτης, τας ευρεθείσας τοπικάς αρχάς, τας διορισθείσας τοιαύτας, & τα ονοματεπώνυμα αυτών», Νιγρίτα, 23 Ιανουαρίου 1913, με την υπογραφή του Διοικητ. Επιτρόπου Νιγρίτης Μ. Ζαφειροπούλου. Φωτοτυπία του εγγράφου δημοσιεύεται στη μελέτη της Ε. Κωνσταντίνου ή Τέγου-Στεργιάδου, «Σχολεία και εκπαίδευση της περιοχής Νιγρίτας κατά την περίοδο 1913-1915», *Η Νιγρίτα - Η Βισαλία διά μέσου της ιστορίας*, Πρακτικά Β' Επιστημονικού Συμποσίου (Νιγρίτα 17-20 Οκτωβρίου 1996), Θεσσαλονίκη 2000, σ. 385-389, αλλά οι πληροφορίες για το Μπαϊρακτάρ δεν σχολιάζονται.

¹² Μ. Γ. Χουλιάρκης, *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971*, τ. 2, Αθήνα 1975, σ. 94. Πρβ. Λιάπης, *ό.π.*, σ. 35, όπου ο συγγραφέας αναφέρει ότι το Φλάμπουρο, μετά την προσάρτηση της περιοχής στο ελληνικό κράτος, ονομάστηκε αρχικά «Σημαιοφόρος». Το χωριό Σημαιοφόρος μαρτυρείται και στα έγγραφα «Επαρχία Νιγρίτης. Προσόντα και μισθός διδακτικού προσωπικού. Σχολ. έτος 1913-1914» και «Προσόντα και μισθός διδακτικού προσωπικού. Σημαιοφόρος» του ίδιου έτους. Βλ. Ι.Α.Μ., *ό.π.* Φωτοτυπίες του recto του πρώτου εγγράφου και του verso του δεύτερου εγγράφου παραθέτει η Κωνσταντίνου ή Τέγου-Στεργιάδου, *ό.π.*, σ. 390, 393. Η συγγραφέας γράφει ότι ασχολείται στη μελέτη της μόνο με τα χωριά της περιφέρειας της Νιγρίτας για τα σχολεία των οποίων υπάρχουν πληροφορίες στις καταστάσεις του Ιστορικού Αρχείου Μακεδονίας (*ό.π.*, σ. 377). Οι καταστάσεις αυτές μας προσφέρουν αντίστοιχες πληροφορίες και για τον Σημαιοφόρο, αλλά η συγγραφέας δεν ασχολείται καθόλου με το συγκεκριμένο χωριό.

¹³ Γ. Παλαμιώτης, *Γεωργική έρευνα της Μακεδονίας, ήτοι μελέτη της γεωργικής καταστάσεως, του κτηνοτροφικού πλούτου, των δασών και της βιομηχανικής παραγωγής κατά περιφέρειας, α' της Δυτικής Μακεδονίας και β' της Ανατολικής Μακεδονίας*, Αθήνα, Μάρτιος 1914, σ. 133.

¹⁴ *Στοιχεία*, *ό.π.*, σ. 9.

¹⁵ Στο χάρτη της Γεωγραφικής Υπηρεσία Στρατού του 1928 σημειώνεται ο οικισμός *Μπαϊρακτάρ* στα βορειοδυτικά του οικισμού *Φλάμπουρο (Μπαϊρακτάρ Μαχαλέ)*. Βλ. *Επιτελικός χάρτης της Ελλάδος*, 1/100.000, φ. *Νιγρίτα*, 1928. Αν ο χάρτης δεν αντιγράφει στο σημείο αυτό παλαιότερη έκδοσή του, τότε μερικοί κάτοικοι έμεναν ακόμη στον παλιό οικισμό ως τα τέλη της δεκαετίας του 1920.

καταγωγής μέρους των κατοίκων, ή και ως αρχικές τοποθεσίες του χωριού¹⁶. Όσον αφορά το δεύτερο, δεν μπορεί να ισχύει, αφού, στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα, μαρτυρείται η ύπαρξη του Μπαϊρακτάρ παράλληλα με την ύπαρξη των δύο άλλων οικισμών. Δεν αποκλείεται όμως, με το πέρασμα του χρόνου, ο Γεωργουλάς και το Καρά Ορμάν να έφθιναν πληθυσμιακά προς όφελος του Μπαϊρακτάρ και έτσι σταδιακά να εγκαταλείφθηκαν. Η ισχύς της τελευταία υπόθεσης θα μπορούσε να ελεγχθεί με την παράλληλη εξέταση της πληθυσμιακής εξέλιξης των τριών οικισμών. Η αντιπαραβολή των σχετικών αριθμητικών δεδομένων διαμορφώνει τον ακόλουθο πίνακα:

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Σύγκριση του πληθυσμού των οικισμών Γεωργουλάς, Καρά Ορμάν και Μπαϊρακτάρ

Έτος	Γεωργουλάς	Καρά Ορμάν	Μπαϊρακτάρ
1876	110	—	400
1885	90	—	200
1888	86	—	150
1900	184	—	300
1902	250	—	400
1912	14	20	180
1913	11	24	512
1915	51	44	565
1920	9	33	615

Πηγή: 1876: Α. Παπαδάκη, «Στατιστικομανίας παρεπόμενα: Εθνολογικές κατηγοριοποιήσεις του πληθυσμού των οθωμανικών Σερρών (1876)», *Τστωρ* 13 (2002) 12. 1885: Ανώνυμος, «Η επαρχία Σερρών κατά την εκκλησιαστικήν διαίρεσιν και την εκπαιδευτικήν κίνησιν», *Ημερολόγιον της Ανατολής*, 1886 (Κωνσταντινούπολη 1885), σ. 166. Τα ίδια αριθμητικά δεδομένα παραθέτει, λίγα χρόνια μετά, και ο Παπαγεωργίου. Βλ. Π. Ν. Παπαγεωργίου, *Αι Σέρραι και τα προάστεια, τα περί τας Σέρρας και η Μονή Ιωάννου του Προδρόμου (Συμβολή ιστορική και αρχαιολογική)*, με εισαγωγή του Χ. Μπακιρτζή, (Σειρά Εκδόσεων για την Πόλη και το Νομό Σερρών, αρ. 1), ²1988 Θεσσαλονίκη, σ. 82, 84. Τον ίδιο περίπου αριθμό (70) κατοίκων στο Γεωργουλά αναφέρει ο Σχινάς στις αρχές της δεκαετίας του 1880. Βλ. Ν. Θ. Σχινάς, *Οδοιπορικοί σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας συνταχθείσαι τη εντολή του επί των Στρατιωτικών υπουργού, Οδοιπορικών Μακεδονίας*, Αθήνα 1887, σ. 405. 1888: S. Gopčević, *Makedonien und Alt-Serbien*, Βιέννη 1889, σ. 379-380. Ο Σέρβος συγγραφέας υπολογίζει επίσης τα σπίτια του Μπαϊρακτάρ και του Γεωργουλά σε 62 και 27 αντίστοιχα. 1900: D. M. Brancoff, *La Macédoine et sa population chrétienne*, Παρίσι 1905, σ. 198-201. Ο Brancoff επανεκδίδει εν μέρει τα πληθυσμιακά στοιχεία του V. I. Κ'νόν. Δεν χρησιμοποιώ τα αριθμητικά δεδομένα των ίδιων των έργων του Κ'νόν, διότι στην περίπτωση του Μπαϊρακτάρ παρουσιάζουν μεγάλη απόκλιση μεταξύ τους και ίσως πρόκειται για τυπογραφικό λάθος.

¹⁶ Μαρτυρίες των Β.Φ. (Α.Α. 1201, 1472, 1506), Κ.Π. (Α.Α. 1204), Α.Μ. (Α.Α. 1206) και Β.Χ. (Α.Α. 1208, 1210, 1426).

Για την ακρίβεια, ο δεύτερος συγγραφέας σ' ένα ταξιδιωτικό κείμενό του (1891) αναφέρει 80 κατοικίες στο Μπαϊρακτάρ και στη στατιστική του (1900) σημειώνει μόνο 70 κατοίκους στον ίδιο οικισμό· οι αντίστοιχες εκτιμήσεις του για το Γεωργουλά είναι 18 σπίτια και 230 κάτοικοι. Βλ. V. I. K'ηνον, *Izbrani proizvedenija*, Σόφια 1970, τ. 1, σ. 69, τ. 2, σ. 479. 1902: *Μακεδονία. Βιλαέτια Θεσσαλονίκης - Μοναστηρίου*, Αθήνα 1910, σ. 51-52. Η πολυεκδομένη αυτή ελληνική στατιστική συντάχθηκε το 1902 από το σύλλογο Μακεδονίας. 1912: Επιτελική Υπηρεσία του Ελληνικού Στρατού (εκδ.), *Στατιστικοί πίνακες του πληθυσμού κατ' εθνικότητας των Νομών Σερρών και Δράμας*, Αθήνα 1919, σ. 7-8. Τα συγκεκριμένα αριθμητικά δεδομένα είναι προ του πολέμου του 1912. 1913: Μ. Γ. Χουλιάρης, *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971*, τ. 2, Αθήνα 1975, σ. 94. Ακριβέστερα, ο αριθμός των κατοίκων του Μπαϊρακτάρ προκύπτει από την πρόσθεση του πληθυσμού των οικισμών *Μπαρρακτάρ* (151 κάτοικοι) και *Σημαιοφόρος* (361 κάτοικοι). Όμως, το έγγραφο «Προσόντα και μισθός διδακτικού προσωπικού. Σημαιοφόρος» του σχολικού έτους 1913-1914 αναφέρει 115 κατοίκους στο Σημαιοφόρο. Βλ. Ι.Α.Μ., Αρχείο Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας, φάκ. 55. Η απόκλιση των αριθμητικών δεδομένων είναι μεγάλη, εκτός αν πρόκειται για λάθος της απογραφής και ο αριθμός των κατοίκων του Μπαϊρακτάρ είναι ο αριθμός των κατοίκων του Σημαιοφόρου και το αντίθετο. 1915: *Στατιστικοί πίνακες*, ό.π., σ. 7-8. Η απογραφή αυτή πραγματοποιήθηκε τον Αύγουστο του 1915. 1920: Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων της Ελλάδος (εκδ.), *Στοιχεία συστάσεως και εξελίξεως των Δήμων και Κοινοτήτων*, τ. 43, *Νομός Σερρών*, Αθήνα 1962, σ. 9.

Από τα αριθμητικά αυτά δεδομένα συμπεραίνουμε τα εξής: α. Ο παλαιότερος των τριών οικισμός, ο Γεωργουλάς¹⁷, δεν αποτελούσε, ήδη από τη δεκαετία του 1870, και τον πρώτο σε μέγεθος πληθυσμού οικισμό, και τη θέση αυτή κατείχε το Μπαϊρακτάρ. β. Το Καρά Ορμάν αναφέρεται μόνο από τις αρχές της δεκαετίας του 1910 και, αν δεν έφερε άλλη ονομασία προηγουμένως, τότε υπήρξε ένας βραχύβιος συνοικισμός¹⁸. γ. Πριν από τον πόλεμο του 1912, ο πληθυσμός του Μπαϊρακτάρ μειώθηκε κατά το ήμισυ, αλλά τριπλασιάστηκε μετά την προσάρτηση της περιοχής στο ελληνικό κράτος. Αντίθετα, ο Γεωργουλάς σχεδόν ερημώθηκε, κατά τη διάρκεια των βαλκανικών πολέμων, και γνώρισε μόνο μία ελάχιστη πρόσκαιρη αύξηση, πριν από τον Αύγουστο του 1915, με την εγκατάσταση 25 προσφύγων¹⁹.

Παρόμοιες δημογραφικές εξελίξεις παρατηρούνται τότε και σε άλλους γειτονικούς οικισμούς²⁰. Μεγάλο μέρος του πληθυσμού φαίνεται ότι εγκατέλειψε την περιοχή, κατά τη διάρκεια των βαλκανικών πολέμων, και επέστρεψε εν μέρει στις εστίες του με τη λήξη των πολέμων. Μάλιστα, η πληθυσμιακή αύξηση πολλών οικισμών της περιοχής, στη διετία 1913-1915, οφειλόταν κυρίως στην εγκατάσταση

¹⁷ Ο Γεωργουλάς μαρτυρείται ως *χωρίον* ή *ζευγηλατεϊόν του Γεωργηλά* στα αγορεύτικα έγγραφα από τις αρχές του 14ου αιώνα και καταγράφεται ως *Jorgile* στα οθωμανικά κατάστιχα του 15ου αιώνα. Βλ. Μ. Ζαφειρίου, *Ζητινός - Ζίντζος - Τζίντζ(ι)ος - Σιτοχώρι. Ιστοριογεωγραφικά της νοτιοανατολικής Βισαλτίας, Σερρών*, (Ιστοριογεωγραφικά Μελετήματα, αρ. 4), Αθήνα 2000, ιδιαίτερα σ. 91-92, όπου ο συγγραφέας συγκεντρώνει όλη τη βιβλιογραφία για τον Γεωργουλά.

¹⁸ Ο συνοικισμός Καρά Ορμάν μετονομάστηκε, το 1927, «Μαυρόλογγος» και αναφέρεται για τελευταία φορά στην απογραφή του 1928 (81 κάτοικοι). Βλ. *Στοιχεία*, ό.π., σ. 9.

¹⁹ *Στατιστικοί πίνακες*, ό.π., σ. 7. Ο Γεωργουλάς απογράφεται επίσης το 1928 (21 κάτοικοι) και το 1940 (7 κάτοικοι). Βλ. *Στοιχεία*, ό.π., σ. 9.

²⁰ Π. Β. Αγγελόπουλος, *Βισαλία - Νιγρίτα. Χώρα και πόλεις με ιστορία στους αγώνες του Έθνους*, (Μακεδονική Βιβλιοθήκη, αρ. 87), Θεσσαλονίκη 1997, σ. 24. Μ. Ζαφειρίου, «Ιστοριογεωγραφικά της περιοχής Χουμνικού», *Σερραϊκά Χρονικά* 13 (1998) 73. Του ίδιου, *Ζητινός*, ό.π., σ. 83.

Ελλήνων προσφύγων από τη Θράκη²¹. Ο γεωπόνος Γ. Παλαμιώτης έγραφε τότε για τον ερχομό των προσφύγων στην περιοχή της Νιγρίτας: *Πρόσφυγες καθημερινώς καταφθάνουσιν εκ της δυτικής Θράκης εισερχόμενοι εις το εσωτερικόν της επαρχίας διά του όρμου Τσάγεζι. Ούτοι είναι άριστοι γεωργοί και έρχονται συναποφέροντες τα ζώα των και όλα τα χρειώδη διά γεωργικάς εργασίας· η εγκατάστασις τούτων και κατάλληλος ενίσχυσις και διαπαιδαγώγησις δέον να θεωρηθή ως μέγας συντελεστής της γεωργικής προόδου της περιφερείας²². Πάντως, η ελληνική απογραφή του 1915 δεν σημειώνει την εγκατάσταση Ελλήνων προσφύγων στο Μπαϊρακτάρ –όπως στο Γεωργουλά– και η τότε πληθυσμιακή αύξηση του οικισμού θα μπορούσε ενδεχομένως να εξηγηθεί από την εγκατάσταση κατοίκων των γειτονικών μικρών οικισμών, την οποία ίσως προκάλεσε με τη σειρά της και η άφιξη των προσφύγων.*

Η περιοχή της Νιγρίτας αποτέλεσε πεδίο στρατιωτικών επιχειρήσεων και κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1916-1918). Οι κάτοικοι του Μπαϊρακτάρ εγκατέλειψαν τότε τον οικισμό και εγκαταστάθηκαν, για 2-3 χρόνια, στις περιοχές των λιμνών Βόλβης και Λαγκαδά. Όσοι ήταν αλιείς συνέχισαν να ασχολούνται εκεί με το επάγγελμά τους, ενώ οι υπόλοιποι εργάστηκαν στην οδοποιία. Οι ηλικιωμένοι κάτοικοι του Φλάμπουρου αφηγούνται ακόμη τη σχετική περιπέτεια των γονιών τους:

Όταν τους σήκωσαν εδώ από τον πόλεμο –οι Άγγλοι είχαν κάνει χαρακώματα εδώ, πολεμούσαν τους Τούρκους– αυτούς τους σήκωσαν από 'δω, το χωριό αυτό, και έφυγαν κάτω στο Λαγκαδά ένα μέρος [...] Εκεί στα Μπισίκια πήγαν και είχε και εκεί πέρα αυτή τη δουλειά, ψαρική, πιάστηκαν εκεί, δούλεψαν, ώσπου κάθισαν κάπου τρία χρόνια εκεί και μετά ξαναγύρισαν στο χωριό²³. Φύγανε όλοι, όσοι ήταν ψαράδες πήγανε στη Βόλβη. [...] Ορισμένοι που δε ζέραν τη ψαρική έσπαζαν πέτρες από την άσπρη πέτρα, γρανίτη, αγγαρεία [...] Για ένα ψωμί. Για ένα ψωμί, σπάζανε πέτρα και στρώνανε δρόμους²⁴.

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι το Φλάμπουρο ως συνέχεια του οθωμανικού Μπαϊρακτάρ δεν αποτελεί έναν οικισμό παλιό και σταθερό στο χώρο και στο χρόνο. Ωστόσο, οι σημερινοί κάτοικοί του αυτοπροσδιορίζονται ως «ντόπιοι» και υποστηρίζουν την παλαιότητα και τη σταθερότητά τους στην περιοχή²⁵. Την «αντίφαση» αυτή θα προσπαθήσουμε να ερμηνεύσουμε στη συνέχεια, διακρίνοντας

²¹ Πρβ. τα αριθμητικά δεδομένα των απογραφών πριν και μετά τους βαλκανικούς πολέμους (Στατιστικοί πίνακες, ό.π., σ. 7-8).

²² Παλαμιώτης, ό.π., σ. 136.

²³ Μαρτυρία του Α.Μ. (Α.Α. 1206).

²⁴ Μαρτυρία του Β.Φ. (Α.Α. 1472).

²⁵ Μαρτυρίες των Χ.Τ. (Α.Α. 1100), Α.Μ. (Α.Α. 1206, 1207, 1428, 1429) και Β.Χ. (Α.Α. 1208).

τους κατοίκους από τον οικισμό και εξετάζοντας τη δική τους σχέση με το χώρο και το χρόνο.

Οι κάτοικοι

α. Το εθνοπολιτισμικό ανήκειν²⁶

Οι παλαιότερες πληροφορίες για το εθνοπολιτισμικό ανήκειν των κατοίκων του Μπαϊρακτάρ ανάγονται στα τέλη του 19ου αιώνα. Πιο συγκεκριμένα, ο Ι. Παπακωστόπουλος, ο Σέρβος S. Γορτσενιέ και ο Π. Ν. Παπαγεωργίου σημειώνουν ότι ο συγκεκριμένος οικισμός κατοικείται αποκλειστικά από Τσιγγάνους (*Αθίγγανους, Zigeuner*). Ο σύγχρονός τους Βούλγαρος V. I. Κ'νσον θεωρεί επίσης τους ίδιους κατοίκους Τσιγγάνους (*Cigani*) στη στατιστική του, αλλά στο ταξιδιωτικό κείμενό του αναφέρει ότι τα 10 από τα 80 σπίτια του οικισμού κατοικούνται από Βούλγαρους²⁷. Στις αρχές του 20ού αιώνα, βουλγαρικές και ελληνικές στατιστικές συμφωνούν στο ότι οι κάτοικοι του Μπαϊρακτάρ συνολικά είναι Τσιγγάνοι (*Tsiganes, αθίγγανοι*)²⁸.

Μια διαφορετική εκτίμηση για την εθνοτική σύνθεση του Μπαϊρακτάρ εμφανίζεται, μετά την προσάρτηση της περιοχής στο ελληνικό κράτος, στις στατιστικές της Επιτελικής Υπηρεσίας του Ελληνικού Στρατού. Ακριβέστερα, σύμφωνα με τις στατιστικές αυτές, η πλειονότητα των κατοίκων του οικισμού, πριν από τον πόλεμο του 1912, και το σύνολό τους, τον Αύγουστο του 1915, ήταν *Ελληνόφωνοι Έλληνες*. Ωστόσο, προπολεμικά κατοικούσαν, μαζί με τους 168 *Ελληνόφωνους Έλληνες*, και 12 *Μωαμεθανοί*²⁹. Αρκετές δεκαετίες αργότερα, το 1970, η πρώτη μονογραφία για την ιστορία της περιοχής της Νιγρίτας, ενώ θεωρεί τους κατοίκους του Μπαϊρακτάρ Έλληνες, γράφει ότι *ενίσχυσαν την ελληνική των συνείδησιν με το πέρασμα του χρόνου*³⁰.

Δεκαπέντε χρόνια μετά, ο Νιγριτινός Α. Θηλυκός αποσαφηνίζει το ζήτημα σε ένα άρθρο του για τα χωριά Φλάμπουρο και Ανθή:

²⁶ Για την απόδοση στα ελληνικά του γαλλικού όρου *appartenance* και του αγγλικού *belonging* βλ. Λαφαζάνη, *ό.π.*, σ. 96.

²⁷ Γορτσενιέ, *ό.π.*, σ. 380. Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 84. Κ'νσον, *ό.π.*, τ. 1, σ. 69, τ. 2, σ. 479. Παπαδάκη, *ό.π.*, σ. 12.

²⁸ Brancoff, *ό.π.*, 200-201. *Μακεδονία*, *ό.π.*, σ. 52.

²⁹ *Στατιστικοί πίνακες*, *ό.π.*, σ. 7.

³⁰ Παπαθανασίου, *ό.π.*, σ. 118-119.

Τα χωριά αυτά [...] κανένα δεν θα προξενούσαν ενδιαφέρον άλλο, αν δεν τύχαινε να έχουν, τούτο το αξιοσημείωτο και διερωτηματικό: Ότι ο ντόπιος πληθυσμός τους, οι πρώτοι αρχικοί κάτοικοί τους συμβαίνει να είναι της φυλής που φέρει το κοινό όνομα Γύφτοι. Οι Γύφτοι αυτοί, δεν χωράει καμμιά αμφιβολία ότι, κατά φυσική τους καταγωγή, ανήκουν στο είδος και στην κατηγορία εκείνη, των λεγομένων Αθιγγάνων ή Τσιγγάνων και βέβαιο ότι η φύτρα τους κρατάει από την ανά την Ασία, Βόρειο Αφρική και σ' όλη την Ευρώπη σχεδόν, διασκορπισμένη Αθιγγανική ή Τσιγγανική αυτή οικογένεια³¹.

Παρ' όλα αυτά, την επόμενη χρονιά, ο Α. Λιάπης, μελετώντας την καταγωγή και την προέλευση των κατοίκων του Φλάμπουρου και τριών άλλων γειτονικών χωριών, δεν διακρίνει τίποτε ιδιαίτερο στο Φλάμπουρο και αναφέρεται γενικά στους *σήμερα αμιγείς ελληνικούς πληθυσμούς των χωριών*³². Το ζήτημα του εθνοπολιτισμικού *ανήκειν* του συγκεκριμένου πληθυσμού εξακολούθησε να είναι νεφελώδες στην τοπική ιστοριογραφία. Ενδεικτικά, ο Ι. Μπάκας, σχολιάζοντας σε μια υποσημείωση την αναφορά του Παπαγεωργίου για το ότι οι οικισμοί Γεωργουλάς, Μπαϊρακτάρ και Φιτόκ (σημ. Ανθή) κατοικούνταν από *Αθίγγανους*, γράφει το 1993: *Μάλλον πρόκειται για σύγχυση. Τα χωριά αυτά δεν κατοικούνται από Αθιγγάνους, αλλά από μια φυλή που οι ντόπιοι σωστά ή λάθος ονομάζουν "γύφτους"*³³.

Οι προηγούμενες αναφορές αποτελούν ασφαλώς ετεροπροσδιορισμούς των κατοίκων του Φλάμπουρου. Οι ίδιοι οι κάτοικοι αυτοπροσδιορίζονται σήμερα –μετά από εξοικείωση με το συνομιλητή τους– ως «Γύφτοι» και διακρίνουν τη δική τους εθνοπολιτισμική ομάδα χρησιμοποιώντας τους όρους «οι δικοί μας άνθρωποι», «ο λαός μας», «η ράτσα μας» και «η φυλή μας»³⁴. Ο όρος «Τσιγγάνοι» είναι υποτιμητικός γι' αυτούς και δηλώνει τις συγγενικές εθνοπολιτισμικές ομάδες με νομαδικό τρόπο ζωής:

³¹ Α. Θηλυκός, «Το Φλάμπουρο και η Ανθή», *Πανσερραϊκό Ημερολόγιο* 11 (1985) 134-135.

³² Λιάπης, *ό.π.*, σ. 33-35.

³³ Ι. Μπάκας, *Η Νιγρίτα και η περιοχή της στα τέλη της Τουρκοκρατίας. Εκπαιδευτική και εκκλησιαστική δραστηριότητα του Ελληνισμού της περιοχής (1880-1912). Τα γεγονότα του Μακεδονικού Αγώνα*, διπλωματική εργασία, <Τμήμα Θεολογίας, Α.Π.Θ.>, Νιγρίτα 1993, σ. 16-17, σημ. 65. Ο Μ. Ζαφειρίου παραπέμπει για το φυλετικό χαρακτήρα και την καταγωγή των κατοίκων των χωριών Γεωργουλά, Φιτόκ και Μπαϊρακτάρ στα άρθρα των Α. Θηλυκού και Α. Λιάπη και στη μεταπτυχιακή εργασία του Ι. Μπάκα, αλλά δεν σχολιάζει τις απόψεις τους. Βλ. Ζαφειρίου, «Ιστοριογεωγραφικά», *ό.π.*, σ. 70, σημ. 77. Αντίθετα, ο Πετρακόγιαννης γράφει, το 1991, ότι το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού του Φλάμπουρου και της Ανθής είναι τσιγγάνοι. Βλ. Γ. Πετρακόγιαννης, «Οι τσιγγάνοι του νομού Σερρών», *Flash στις Σέρρες* 3 (Ιούνιος-Ιούλιος 1991) 46. Οι σύγχρονοι τοπικοί οδηγοί, πάλι, αναφέρουν ότι οι κάτοικοι του Φλάμπουρου είναι *Ντόπιοι και Σαρακατσαναίοι*. Βλ. Γ. Γούδας, *Γνωριμία με την επαρχία Βισαλτίας (Τα 29 χωριά της και ο Δήμος της Νιγρίτας)*, 3η έκδοση, με εισαγωγή-επιμέλεια της Σ. Μουρατίδου, *χ.χ.*, σ. 136. Β. Αγκαθά (επιμ.), *Δήμος Νιγρίτας. Ιστορικός - πολιτιστικός - τουριστικός οδηγός*, [2002], σ. 6.

³⁴ Μαρτυρίες των Α.Μ. (Α.Α. 1206, 1207, 1428, 1429), Β.Χ. (Α.Α. 1208) και Β.Φ. (Α.Α. 1472).

Εμείς το όνομά μας το ξέρουμε «Γύφτοι». [...] Τσιγγάνοι είναι άλλοι, οι Γύφτοι είμαστε εμείς οι άλλοι που κατοικούμε στα χωριά. Αυτοί δεν κατοικούσαν [...] Κι εμείς από ανέκαθεν κατοικούμε. Αυτοί από ανέκαθεν γυρνάνε»³⁵.

β. Οι Ρομ στην ευρύτερη περιοχή του Φλάμπουρου

Η ιστορία των Ρομ της πεδιάδας των Σερρών απασχόλησε, ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα, τον Σ. Μερτζίδα που διαπίστωσε *grosso modo* ότι *οι λεγόμενοι χριστιανόγυφτοι αποτελούσι ζώσαν αρχαιότητα*. Πιο συγκεκριμένα, ο Μελενικιώτης γιατρός, μελετώντας τα ήθη και τα έθιμα της εθνοπολιτισμικής αυτής ομάδας, δεν δίστασε να τα θεωρήσει *πανομοιότυπα με τα υπό του Ηροδότου περιγραφόμενα και τα οποία είναι αδιαφιλονίκητα ίχνη των διαφόρων εθνών της αρχαιότητας, άπερ εγκατέλειψεν ενταύθα τω 478 π. Χ. ο Ξέρξης επιστρέφων εκ της Ελλάδος μετά την ατυχή εκστρατείαν του*³⁶. Στα μέσα του 20ού αιώνα, ο Σερραίος Ν. Πέτροβιτς, γνωρίζοντας τη σχετική αναφορά του Μερτζίδα, δέχεται την άποψη ότι *οι Ρωμηόγυφτοι ήσαν υπολείμματα της στρατιάς του Ξέρξου και, πραγματοποιώντας το δικό του «άλμα» μέσα στους αιώνες, θεωρεί το τουρκογύφτικο έθιμο των «Ντουντουλάδων» συνέχεια των αρχαιοελληνικών επικλήσεων στο Δία για βροχή*³⁷. Τρεις δεκαετίες αργότερα, ο Α. Θηλυκός αναγνωρίζει απλά *το βάθος του χρόνου εμφάνισης και εγκατάστασης της συγκεκριμένης πληθυσμιακής ομάδας στην περιοχή και προσθέτει ότι το πότε – πώς πραγματοποιήθηκε παρουσία των Γύφτων αυτών στο Φλάμπουρο και την Ανθή, όπως και σε άλλα χωριά του κάμπου των Σερρών, είναι ένα ερώτημα που δεν υπάρχει καμμιά ξεκάθαρη απάντηση από κανένα*³⁸.

³⁵ Μαρτυρία του Α.Μ. (Α.Α. 1207). Στη Βόρεια Ελλάδα, γενικά, ο όρος «Γύφτος» δεν είναι υποτιμητικός σε σχέση με το «Τσιγγάνος». Για τη διαφορετική σημασία των όρων αυτών στις ομάδες των Ρομ της Ελλάδας βλ. συνοπτικά Μ. Τερζοπούλου – Γιάννης Γεωργίου, *Οι Τσιγγάνοι στην Ελλάδα. Ιστορία – Πολιτισμός*, Αθήνα 1996, σ. 38-40. Οι κάτοικοι του Φλάμπουρου υποτιμούν συγκεκριμένα το νομαδικό τρόπο ζωής των «Τσιγγάνων». Ο ίδιος μάρτυρας αναφέρει χαρακτηριστικά: *Εμείς, αν και είμαστε πιο φτωχοί απ' αυτούς, αυτοί έχουν λεφτά, αλλά εμείς τους βλέπουμε πιο παρακατιανούς. Γιατί όταν αυτοί δεν έχουν σειρά, όταν έρχεται σ' ένα χωριό, εκεί κοιμάται, εκεί κάνει, γυρίζει... Έχουν λεφτά, αλλά όταν ξυπόλητοι γυρνάν ακόμα, από κείνα τα χρόνια ακόμα τα παιδιά τους ξυπόλητα περπατάν, πολιτισμό δεν έχουν. Λεφτά έχουν. Ε, έχει αυτοκίνητο πέντε μέτρα, έξι. Αλλά τι να το κάνεις όμως, πολιτισμό δεν έχουν. Για την υποτιμητική σημασία του όρου «Τσιγγάνος» και την ταύτισή του με το νομαδικό είδος ζωής σε ένα άλλο χωριό του κάμπου Σερρών βλ. Λαφαζάνη, *ό.π.*, σ. 97-98.*

³⁶ Σ. Μερτζίδα, *Οι Φίλιπποι. Έρευνα και μελέται χωρογραφικά υπό αρχαιολογικήν, γεωγραφικήν, ιστορικήν, θρησκευτικήν και εθνολογικήν έποψιν*, Κωνσταντινούπολη 1897, σ. 34.

³⁷ Ν. Πέτροβιτς, «Λαογραφικά σύμμεικτα Σερρών», *Σερραϊκά Χρονικά* 1 (1953) 131-134.

³⁸ Θηλυκός, *ό.π.*, σ. 135, 137. Πρβ. Πετρακόγιαννης, *ό.π.*, σ. 46, όπου αναφέρεται ότι δεν υπάρχουν πληροφορίες για τον αρχικό τόπο καταγωγής των τσιγγάνων κατοίκων του Φλάμπουρου και της Ανθής.

Τα ίδια ερωτήματα θέτουν σήμερα και οι κάτοικοι του Φλάμπουρου, οι οποίοι από τη μια θεωρούν τους εαυτούς τους ντόπιους και από την άλλη πιστεύουν ότι ήρθαν από κάποια άλλη πατρίδα και εγκαταστάθηκαν πολύ παλιά στην περιοχή³⁹:

*Αυτή η φυλή μας τώρα δεν ξέρουμε από πού είμαστε. Απ' το Πακιστάν είμαστε, από κείνα τα μαύρα, τον Τρίτο Κόσμο, από κει είμαστε φερμένοι; Αλλά δεν ξέρουμε και πότε ακριβώς ήρθαμε, ήρθαν οι παλαιοί εδώ πέρα⁴⁰.
Κοίταξε να δεις, εμείς δεν είμαστε από δω. Εμείς είμαστε από κάπου απ' τις μαύρες φυλές φερμένοι. Κι όπως τα παιδιά τώρα που συζητάν κάτω στην Αθήνα (ενν. τους μετανάστες τους στην πρωτεύουσα), πολύ ταιριάζει η γλώσσα μας με τους Πακιστανούς. Από κει μέσα, Ινδίες, Πακιστάν, ξέρω 'γω, από κει μέσα έπεσε πείνα μεγάλη και έφυγαν τότες. Και όπου βρήκαν μετά δουλειά, αποκαταστάθηκαν⁴¹.*

Τις παλαιότερες μαρτυρίες για παρουσία Ρομ στην περιοχή των Σερρών συναντούμε στα οθωμανικά κατάστιχα των αρχών του 16ου αιώνα. Ακριβέστερα, γνωρίζουμε ότι υπήρχαν στον καζά των Σερρών, το 1530, 20 μουσουλμανικά νοικοκυριά, 168 χριστιανικά νοικοκυριά με αρχηγό ενήλικο άνδρα και 21 με αρχηγό χήρα⁴². Το μεγαλύτερο μέρος των χριστιανικών νοικοκυριών βρισκόταν μάλλον στα χωριά του καζά, ενώ το σύνολο των μουσουλμανικών στην πρωτεύουσά του, αν λάβουμε υπόψη μας τα αριθμητικά δεδομένα των ετών 1523 και 1540 για την πόλη των Σερρών. Συγκεκριμένα, στην πόλη καταγράφονται, το 1523, 20 μουσουλμανικά νοικοκυριά, 19 χριστιανικά νοικοκυριά με αρχηγό ενήλικο άνδρα και 4 με αρχηγό χήρα· οι αντίστοιχοι αριθμοί των νοικοκυριών, το 1540, είναι 19, 35 και 4⁴³.

Τα αριθμητικά δεδομένα των οθωμανικών κατάστιχων αποτελούν αναμφισβήτητα ένα *terminus post quem* για τη μακραίωνη ιστορία των Ρομ στην κάτω κοιλάδα του Στρυμόνα. Αλλά οι ακριβείς χώροι εγκατάστασής τους στην περιοχή αυτή δεν μπορούν να εντοπιστούν πριν από τα τέλη του 19ου αιώνα. Τον εντοπισμό αυτόν επιτρέπουν οι σχετικές πληροφορίες του Ι. Παπακωστόπουλου, του Σέρβου S. Γορδένιτς, του Π. Ν. Παπαγεωργίου, των Βούλγαρων V. Ι. Κ'ν'σον και D. Μ. Brancoff και του ελληνικού συλλόγου Μακεδονίας. Η συγκέντρωση και η παράθεση των πληροφοριών αυτών μας οδηγεί στην κατασκευή του πίνακα 2.

³⁹ Μαρτυρίες των Χ.Τ. (Α.Α. 1100), Α.Μ. (Α.Α. 1206, 1207, 1428) και Β.Χ. (Α.Α. 1208).

⁴⁰ Μαρτυρία του Α.Μ. (Α.Α. 1206).

⁴¹ Μαρτυρία του Α.Μ. (Α.Α. 1428).

⁴² A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, τ. 6, Κωνσταντινούπολη 1993, σ. 514.

⁴³ A. Stojanovski, *Gradovite na Makedonija od krajot na XIV do XVII vek*, Σκόπια 1981, σ. 72.

Από την παράθεση και τη σύγκριση των πληθυσμιακών αυτών δεδομένων μας εντυπωσιάζει, αρχικά, η ασυμφωνία των συγγραφέων για την ύπαρξη Ρομ κατοίκων στους περισσότερους οικισμούς, αλλά και οι σημαντικές αποκλίσεις των αριθμητικών εκτιμήσεών τους σχεδόν στο σύνολο των οικισμών. Η ασυμφωνία και οι αποκλίσεις αυτές δεν μπορούν να εξηγηθούν μόνο από τις «αλχημιστικές» επεμβάσεις των βαλκάνιων συγγραφέων της εποχής στα πληθυσμιακά δεδομένα, προς όφελος της μιας ή της άλλης εθνικής προπαγάνδας. Μάλιστα, στην περίπτωση των Κ'νόν και Brancoff φαίνεται ότι η ίδια ασυμφωνία και αριθμητικές αποκλίσεις χαρακτηρίζουν ακόμη και τα δεδομένα συγγραφέων της ίδιας εθνικότητας. Η γλωσσική και θρησκευτική ποικιλομορφία των ομάδων Ρομ καθιστά εξαιρετικά δύσκολη την κατηγοριοποίησή τους από έναν εξωτερικό μελετητή⁴⁴. Η ποικιλομορφία αυτή ερμηνεύει μάλλον καλύτερα τις διαφορές των πληθυσμιακών δεδομένων.

Παρά τη διαφορές τους, τα στοιχεία του πίνακα καθιστούν εύκολες ορισμένες διαπιστώσεις: 1. Λαμβάνοντας υπόψη το γαιοκτητικό καθεστώς των οικισμών, συμπεραίνουμε ότι οι Ρομ της κάτω κοιλάδας του Στρυμόνα κατοικούσαν τότε αποκλειστικά σε τσιφλικοχώρια⁴⁵, στα οποία προφανώς αποτελούσαν το κύριο και σταθερό εργατικό δυναμικό, πράγμα που επισήμανε και η Δ. Λαφαζάνη⁴⁶. 2. Εξετάζοντας τη γεωγραφική κατανομή των τσιφλικοχωριών αυτών, παρατηρούμε ότι αντιπροσωπεύουν, την εποχή εκείνη, το σύνολο των οικισμών στις βόρειες όχθες και το μεγαλύτερο μέρος των οικισμών στις δυτικές όχθες της λίμνης του Αχινού, επιβεβαιώνοντας έτσι τα λεγόμενα των κατοίκων του Φλάμπουρου: *Και αυτοί (ενν. οι πρόγονοί τους) πήγαιναν συνέχεια κοντά στις λίμνες και κατοικούσαν. Και στα άλλα τα χωριά που είναι η δικιά μας φυλή*⁴⁷. Έτσι, δεν είναι τυχαίο που μια μελέτη των αρχών του 20ού αιώνα για την ιχθυοκαλλιέργεια στη Μακεδονία σημειώνει ότι οι ψαράδες της λίμνης του Αχινού ήταν *Γύφτοι ως επί το πλείστον*⁴⁸. 3. Συγκρίνοντας τους αριθμούς των κατοίκων, διαπιστώνουμε ότι οι σημαντικότερες κοινότητες Ρομ της περιοχής ήταν τότε, με τη σειρά, το Μπαϊρακτάρ, το Αλή Μπέη Κιόι (σημ. Αλημπέκιο), το Φιτόκ (σημ. Ανθή), το Νεοχώρι και το Βερνάρ (σημ. Παραλίμνιο).

⁴⁴ Τερζοπούλου – Γεωργίου, *ό.π.*, σ. 13.

⁴⁵ Για το ότι οι συγκεκριμένοι οικισμοί ήταν τότε τσιφλίκια βλ. Παλαμιώτης, *ό.π.*, σ. 133, 140, 152-153, όπου απαριθμούνται τα τσιφλίκια των περιφερειών Νιγρίτας, Ζίχνης και Σερρών. Ανάμεσα σ' αυτά δεν σημειώνονται όμως οι οικισμοί Όρλιακ (σημ. Στρυμονικό) και Κάκαρα (σημ. Μεσοκόμη).

⁴⁶ Λαφαζάνη, *ό.π.*, σ. 96-97.

⁴⁷ Μαρτυρία του Α.Μ. (Α.Α. 1206).

⁴⁸ Ν. Κ. Γερμανός, *Έκθεσις περί των ιχθυοτροφείων της Μακεδονίας και περί των εφαρμοστέων μέτρων και μέσων προς αύξισιν και βελτίωσιν της παραγωγής*, Αθήνα 1914, σ. 15.

Αλλά το Μπαϊρακτάρ παρουσιάζει και μια επιπλέον αξιοσημείωτη ιδιαιτερότητα: Είναι ο μόνος από τους τριάντα δύο οικισμούς για τον οποίο και οι έξι στατιστικές συμφωνούν, όχι μόνο στο ότι κατοικούν Ρομ, αλλά και στο ότι το σύνολο των κατοίκων είναι Ρομ. Να υποθέσουμε λοιπόν ότι το Μπαϊρακτάρ αποτελούσε τη μόνη κοινότητα Ρομ της κάτω κοιλάδας του Στρυμόνα, στην οποία –τουλάχιστον ως τα πρώτα χρόνια του 20ού αιώνα– δεν λάμβανε χώρα καμία εθνική προπαγάνδα;

Το Αλημπέκιο, η Ανθή, το Νεοχώρι και το Παραλίμνιο περιλαμβάνονται και σήμερα στους σημαντικότερους γειτονικούς οικισμούς όπου κατοικούν, σύμφωνα με τους κατοίκους του Φλάμπουρου, «δικοί» τους άνθρωποι. Μαζί μ' αυτούς αναφέρονται επίσης η Μαυροθάλασσα (Πύργος) και το Βαλτοτόπι (παλαιό Μπεηλίκ Μαχαλέ), στο οποίο όμως, σύμφωνα με τις πηγές της οθωμανικής περιόδου, δεν κατοικούν Ρομ. Οι σημαντικότερες κοινότητες Ρομ της άνω κοιλάδας του Στρυμόνα, η Ηράκλεια και το Ποντισμένο, δεν φαίνεται να έχουν ιδιαίτερες σχέσεις με τους Φλαμπουριώτες, παρόλο που οι τελευταίοι θεωρούν τους οικισμούς αυτούς τόπους κατοικίας της «φυλής» τους⁴⁹.

Οι σχέσεις του Φλάμπουρου με τις κοντινές κοινότητες Ρομ είναι τέτοιες που αναιρούν εύκολα την εικόνα της κλειστής κοινότητας μέσα στο χρόνο. Συγκεκριμένα, οι σχέσεις αυτές δεν περιορίζονται μόνο στις γαμήλιες ανταλλαγές⁵⁰ και στις κοινές γιορτές και πανηγύρια⁵¹, αλλά επεκτείνονται και στις κατά καιρούς μετακινήσεις οικογενειών από τον έναν οικισμό στον άλλον⁵². Οι μετακινήσεις αυτές τεκμηριώνονται και με τα επώνυμα Φλαμπουριωτών που δηλώνουν προέλευση από άλλο οικισμό: Δοξόμπογλης ή Δοξόμποζλης (από τη Μύρκινο), Κακαράσκαλης (από την Αγία Ελένη), Κούλελης ή Κούλιαλης (από τον Πύργο), Φετοκλής ή Φιτοκλής (από την Ανθή)⁵³.

⁴⁹ Μαρτυρίες των Α.Μ. και Β.Φ. (Α.Α. 1206, 1207, 1428), Μ.Χ. κ.ά. (Α.Α. 1427).

⁵⁰ Βλ., για παράδειγμα, τις μαρτυρίες των Β.Χ (Α.Α. 1209) και Β.Φ. (Α.Α. 1506), όπου αναφέρονται γαμήλιες ανταλλαγές με την Ανθή και το Βαλτοτόπι.

⁵¹ Βλ., για παράδειγμα, τις μαρτυρίες των Μ.Χ. κ.α. (Α.Α. 1427), Α.Μ. και Β.Φ. (Α.Α. 1428), όπου αναφέρονται οι εθμικές επισκέψεις των καρναβαλιών του Φλάμπουρου στο Βαλτοτόπι και της Ανθής στο Φλάμπουρο, η συμμετοχή των Φλαμπουριωτών στο πανηγύρι της Αγ. Μαρίας του Πύργου και τα θαύματα της Αγ. Άννας του Φλάμπουρου σε πιστούς από την Ανθή, το Αλημπέκιο και το Βαλτοτόπι. Βλ. επίσης σήμερα την εθμική επίσκεψη των «αντιλιών» στην Ανθή.

⁵² Βλ., για παράδειγμα, τις μαρτυρίες των Α.Μ. (Α.Α. 1206), Β.Χ. (Α.Α. 1209) και Β.Φ. (Α.Α. 1472, 1506), όπου αναφέρονται μετακινήσεις οικογενειών από την Ανθή και τη Μαυροθάλασσα στο Φλάμπουρο, ιδιαίτερα μετά την εύρεση της εικόνας της Αγ. Άννας, καθώς επίσης από το Βαλτοτόπι και το Σκούταρι στο Φλάμπουρο και από το Καρά Ορμάν στο Παραλίμνιο και το Φλάμπουρο.

⁵³ Γ.Α.Κ. - Αρχεία Ν. Σερρών – Αρχείο Δήμου Νιγρίτας, «Μητρώο Αρρένων Φλάμπουρου, Γεωργουλά, Καρά Ορμάν» (1913) και «Δημοτολόγιο χωρίου Μπαϊρακτάρι καθώς και των προσφύγων της Νιγρίτας» (1920).

Ανακεφαλαιώνοντας, το πολύπλοκο δίκτυο σχέσεων που φαίνεται να υπάρχει ανάμεσα στις κοινότητες των Ρομ της περιοχής μας οδηγεί στη διαπίστωση ότι το Φλάμπουρο ως κοινότητα δεν έχει μόνο βαθιές ρίζες στην περιοχή, αλλά και ρίζες που απλώνονται σ' ένα μεγάλο μέρος της κάτω κοιλάδας του Στρυμόνα⁵⁴.

γ. Η γλώσσα

Το Μπαϊρακτάρ αποτελούσε στα τέλη του 19ου αιώνα, σύμφωνα με μια ανώνυμη ελληνική έκθεση, ένα από τα έξι *αθιγγανόφωνα* χωριά της επαρχίας Σερρών. Τα υπόλοιπα ήταν το Βερνάρ (σημ. Παραλίμνιο), το Νεοχώρι, το Αλή Μπέη Κιόι (σημ. Αλημπέκιο), το Φιτόκ (σημ. Ανθή) και ο Γεωργουλάς⁵⁵. Η *αλλόκοτη* ρομανί γλώσσα των χωριών αυτών είχε προκαλέσει τότε και το ενδιαφέρον του Σ. Μερτζίδη. Ο Μελενικιώτης γιατρός *περισυνέλεγε*, μαζί με τα ήθη και τα έθιμα των *χριστιανόγυφτων* της περιοχής, και λέξεις τους, επηρεασμένος μάλλον από τις προγενέστερες μελέτες ενός άλλου γιατρού, του Χιώτη Α. Πασπάτη, στους Ρομ της Κωνσταντινούπολης, και ιδιαίτερα από την άποψή του ότι η αληθινή ιστορία της φυλής των Τσιγγάνων βρίσκεται στη μελέτη της γλώσσας τους. Δυστυχώς, οι μελέτες του Μερτζίδη δεν είχαν την ίδια τύχη με αυτές του Πασπάτη: Δεν είδαν ποτέ το φως της δημοσιότητας, πράγμα που θα κατέτασσε το Μελενικιώτη γιατρό μεταξύ των πρωτοπόρων μελετητών των Ρομ και της γλώσσας τους στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ωστόσο, και η λακωνική αυτή αναφορά του Σ. Μερτζίδη για τη ρομανί στο έργο του *Οι Φίλιπποι* είναι ιδιαίτερα σημαντική, καθώς γράφει ότι οι *χριστιανόγυφτοι* της πεδιάδας των Σερρών *μεταχειρίζονται* τη γλώσσα τους *εις τα επικλήσεις των*⁵⁶. Η αναφορά αυτή μας αφήνει να υποθέσουμε ότι η ρομανί δεν

⁵⁴ Πρέπει να σημειωθεί όμως ότι η Δ. Λαφαζάνη διακρίνει τους Ρομ της κάτω κοιλάδας του Στρυμόνα σε δύο ομάδες, τους *Τουρκόγυφτους* στις δυτικές όχθες και τους *Βουλγαρόγυφτους* στις ανατολικές όχθες του ποταμού, και θεωρεί ότι οι ομάδες αυτές δεν έχουν ιδιαίτερες σχέσεις μεταξύ τους. Βλ. D. E. Lafazani, *Appartenance culturelle et différenciation sociale dans le bassin du bas-Strymon: Etude d'intégration nationale d'une région macédonienne*, διδακτορική διατριβή, Université de Sorbonne - Paris IV, Institut de Géographie, Παρίσι, Απρίλιος 1993, σ. 117, 176, 230-233.

⁵⁵ Ανώνυμος, *ό.π.*, σ. 158-159, 165-166.

⁵⁶ Μερτζίδης, *ό.π.*, σ. 34. Οι πρώτες μελέτες του Πασπάτη δημοσιεύτηκαν στη δεκαετία του 1850. Βλ. Α. Γ. Πασπάτης, «Μελέτη περί των Ατσιγγάνων και της γλώσσας αυτών», *Πανδώρα* 8 (1857-1858) 217-221, 241-247, 285-293, 309-313. Του ίδιου, «Memoir on the language of the Gypsies as now used in the Turkish Empire», *Journal of the American Oriental Society* 7 (1861) 143-270. Του ίδιου, *Etudes sur les Tchinghianés ou Bohémiens de l'Empire ottoman*, Κωνσταντινούπολη 1870. Για την ιστορία των μελετών των Ρομ και της γλώσσας τους στον ευρύτερο ελληνικό χώρο συνοπτικά βλ. Τερζοπούλου – Γεωργίου, *ό.π.*, σ. 36-40.

αποτελούσε, ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα, την κυρίως ομιλούμενη γλώσσα των Ρομ της σερραϊκής πεδιάδας.

Όπως είναι γνωστό, οι Ρομ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μιλούσαν καλά την τουρκική γλώσσα⁵⁷. Στην περίπτωση του Μπαϊρακτάρ, αρχειακά τεκμήρια πιστοποιούν ότι οι κάτοικοι του χωριού γνώριζαν καλά την τουρκική και ότι συνεννοούνταν με τις άλλες εθνοπολιτισμικές ομάδες στη γλώσσα αυτή. Για παράδειγμα, σε ένα συμβόλαιο ανάμεσα σε κατοίκους του Μπαϊρακτάρ και της Νιγρίτας, μετά την προσάρτηση της περιοχής στο ελληνικό κράτος, διαβάζουμε τα εξής: [...] *κάτοικοι του χωριού Μπαϊρακτάρ της Νιγρίτης [...] αγνοούντες την ελληνικήν, διό και αιτησαμένων, όπως συνεννοηθώσι διά διερμηνέως τουρκιστί*⁵⁸. Την τουρκοφωνία των κατοίκων του οθωμανικού Μπαϊρακτάρ μαρτυρούν σήμερα και οι ηλικιωμένοι κάτοικοι του Φλάμπουρου:

*Οι δικοί μας μιλάγαν τούρκικα, την τουρκική την ήξεραν, αλλά ήξεραν και τη γλώσσα μας. [...] Αλλά και αυτοί που την μιλούσαν όμως τη δικιά μας τη γλώσσα, περισσότερες λέξεις τούρκικες είχε μέσα. Ανακατωμένη ήταν*⁵⁹.

Ως τα πρώτα χρόνια του 20ού αιώνα, το χωριό δεν διέθετε σχολείο⁶⁰ και, συνεπώς, δεν αποτελούσε χώρο προπαγανδιστικής δράσης μέσω του εκπαιδευτικού μηχανισμού και της εκμάθησης κάποιας γλώσσας. Ασφαλώς, η κατάσταση αυτή δεν θα μπορούσε να διατηρηθεί για πολύ. Θα ήταν αδύνατο το Μπαϊρακτάρ να μείνει ανεπηρέαστο από όσα διαδραματίζονταν τότε γύρω του. Έτσι, το ελληνικό προξενείο Σερρών, το οποίο από το 1886 χρηματοδοτούσε το ελληνικό σχολικό δίκτυο στην περιοχή της δικαιοδοσίας του, προέβλεψε στο σχετικό προϋπολογισμό του, για το έτος 1905-1906, την εκχώρηση ενός ποσού *προς σύστασιν σχολής* στο Μπαϊρακτάρ. Η μάλλον καθυστερημένη αυτή απόφαση φαίνεται να αποτελεί και μια άλλη ένδειξη για τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν τα βαλκανικά εθνικά κράτη στην προσπάθειά τους να δημιουργήσουν ερείσματα στο χωριό. Αξίζει να προστεθεί ότι στον ίδιο προϋπολογισμό περιλαμβάνονταν ποσά για τη σύσταση μιας σχολής στο Αλή Μπέη

⁵⁷ Τερζοπούλου – Γεωργίου, *ό.π.*, σ. 34.

⁵⁸ Γ.Α.Κ. - Αρχεία Ν. Σερρών, Αρχείο συμβολαιογράφου Μακρίδου, αρ. 16/ 22-10-1918.

⁵⁹ Μαρτυρία του Α.Μ. (Α.Α. 1428). Βλ. επίσης τις σχετικές μαρτυρίες του ίδιου και του Β.Φ. (Α.Α. 1206, 1207, 1429).

⁶⁰ Σ. Ι. Παπαδόπουλος, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, (Μακεδονική Βιβλιοθήκη, αρ. 31), Θεσσαλονίκη 1970, σ. 59-60. Μπάκας, *ό.π.*, σ. 35-48. Α. Ε. Καραθανάσης, «Ημερολόγιον Νιγρίτης», *Η Νιγρίτα - Η Βισαλία διά μέσου της ιστορίας*, Πρακτικά Β΄ Επιστημονικού Συμποσίου (Νιγρίτα 17-20 Οκτωβρίου 1996), Θεσσαλονίκη 2000, σ. 303, 309-310.

Κιόι (σημ. Αλημπέκιο), το δεύτερο πιο σημαντικό κέντρο Ρομ της κάτω κοιλάδας του Στρυμόνα, και μιας *σχολής Αθιγγάνων* στην Κάτω Τζουμαγιά (σημ. Ηράκλεια), ένα από τα δύο πιο σημαντικά κέντρα Ρομ της άνω κοιλάδας του ποταμού. Όσον αφορά το δεύτερο βόρειο κέντρο των Ρομ της περιοχής, το Ερνίκιοι (σημ. Ποντισμένο), εκεί λειτουργούσε ήδη σχολείο κατά το έτος 1905-1906⁶¹.

Αλλά αυτά τα πρώτα ερείσματα του ελληνικού κράτους στο Μπαϊρακτάρ φαίνεται ότι ήταν εφήμερα και το σχολείο, αν λειτούργησε τελικά, δεν συνέχισε τη λειτουργία του το έτος 1906-1907. Το ίδιο συνέβη και στο Αλή Μπέη Κιόι. Αντίθετα, τα ελληνικά σχολεία στις μεγαλύτερες κοινότητες Ρομ της άνω κοιλάδας του Στρυμόνα λειτούργησαν κανονικά. Οι διαπιστώσεις αυτές βασίζονται στο γεγονός ότι στο σχετικό προϋπολογισμό του ελληνικού προξενείου Σερρών, για το έτος 1906-1907, δεν προβλέπεται *συνδρομή υπέρ σχολής* στο Μπαϊρακτάρ και το Αλή Μπέη Κιόι, όπως για όλα τα υπόλοιπα σχολεία της περιοχής και, βέβαια, της Κάτω Τζουμαγιάς και του Ερνίκιοι⁶².

Ελληνικό σχολείο, *χαμηλόν συνιστάμενον εκ μιας παραδόσεως*, λειτούργησε σίγουρα στο Μπαϊρακτάρ το έτος 1912-1913, δηλαδή αμέσως μετά την προσάρτηση της περιοχής στο ελληνικό κράτος. Το σχολικό κτήριο ανήκε στην κοινότητα και χαρακτηριζόταν τότε, ως προς την κατάστασή του, *διατηρήσιμον*. Το επόμενο έτος υπήρχαν ήδη τρεις τάξεις, *ήτοι Νηπιακή και Προκαταρκτική εν συνδιασμού, Πρώτη και Δεύτερα Προτύπου* με είκοσι μαθητές και τρεις μαθήτριες⁶³. Αξίζει να σημειωθεί ότι αριθμός των μαθητών αντιπροσώπευε τότε περίπου το 1/4 του συνόλου των αγοριών ηλικίας 5-15 ετών του χωριού⁶⁴.

⁶¹ Γ. Ν. Αψηλίδης, «Χρηματοδότηση και επιθεώρηση ελληνικών σχολείων στην περιοχή των Σερρών στις αρχές του 20ού αιώνα», *Σίρις* 6 (1997-2002) 88, 113-117, 128, ιδιαίτερα σ. 129-132, όπου δημοσιεύονται οι προϋπολογισμοί των σχολικών ετών 1905-1906 και 1906-1907. Συγκεκριμένα, στο Ερνίκιοι λειτουργούσε τότε μόνο πρώτη και δεύτερη τάξη και ίσως το σχολείο δεν είχε πάνω από ένα χρόνο λειτουργίας.

⁶² Στο ίδιο, *ό.π.*, σ. 129-132.

⁶³ Ι.Α.Μ., *ό.π.*, «Προσόντα και μισθός διδακτικού προσωπικού. Σημαιοφόρος». Φωτοτυπία του verso του εγγράφου δημοσιεύει, χωρίς σχολιασμό, η Κωνσταντίνου ή Τέγου-Στεργιάδου, *ό.π.*, σ. 390. Τη λειτουργία του σχολείου κατά το έτος 1912-1913 πληροφορούμαστε έμμεσα από τα στοιχεία του ίδιου εγγράφου για τη διδασκάλισσα, τη δεκαεπτάχρονη άγαμη Σερραία Χρυσάνθη Νικολαΐδου. Για την ακρίβεια, αναφέρονται τα εξής: *Αποπερατώσασα διπλωματούχος την Γρηγοριάδα (Παρθεναγωγείον Σερρών) το 1912, εξήλθον, διδάσκουσα, απ' ευθείας τω ενταύθα χωρίω, έχουσα καθήκον του διδάσκειν της καθ' ημάς θεοσώστου επαρχίας κατά το σχολικόν έτος 1913-1914, συμμορφουμένη ακριβώς προς την διδασκαλίαν της Ορθοδόξου εκκλησίας, και απέχουσα παντός απόδοντος Θρησκευτικώς, ηθικώς και πολιτικώς.*

⁶⁴ Ο υπολογισμός αυτός βασίζεται στο ότι 89 αγόρια γεννήθηκαν στο διάστημα των ετών 1898-1908. Βλ. Γ.Α.Κ. - Αρχεία Ν. Σερρών – Αρχείο Δήμου Νιγρίτας, «Μητρώο Αρρένων Φλάμπουρου, Γεωργουλά, Καρά Ορμάν» (1913).

Αντίθετα με τις στατιστικές του Ελληνικού Στρατού, τα σχετικά με την εκπαίδευση ελληνικά διοικητικά έγγραφα της εποχής δεν αναφέρουν ως γλώσσα των κατοίκων του Μπαϊρακτάρ την ελληνική αλλά τη ρομανί (*Ρωμιόγυφτη*)⁶⁵. Η ρομανί αποτελεί και σήμερα μια ζωντανή γλώσσα στο Φλάμπουρο, με πολλά βέβαια ελληνικά στοιχεία (*τώρα εμείς μισο-ελληνικά, μισο-γύφτικα μιλάμε*)⁶⁶, αλλά παράλληλα χρησιμοποιείται και η ελληνική, η οποία έχει λάβει τη θέση της τουρκικής. Το γεγονός αυτό διατύπωνε με σαφήνεια, πριν μερικά χρόνια, και ο Νιγριτινός συγγραφέας Α. Θηλυκός: [...] *μητρική λαλιά, παραφθαρμένη και αυτή και εκφυλισμένη από τις πολλές παρεισφύσεις, λέξεων και φράσεων, από την Τουρκική και Ελληνική γλώσσα, που και την μια και την άλλη, μάθαιναν αναγκαστικά, ένεκα της άμεσης επαφής που είχαν και με τους Τούρκους και με τους Έλληνες καθημερινά [...]*⁶⁷

Αλλά η αναγκαστική εκμάθηση της ελληνικής δεν επήλθε μόνο ένεκα της άμεσης επαφής με τους Έλληνες. Οι αναμνήσεις των κατοίκων του Φλάμπουρου για την απαγόρευση της γλώσσας τους, κατά τη διάρκεια της μεταξικής περιόδου, διατηρούνται ακόμη ζωντανές:

*Εάν έλεγες τη γλώσσα, τη γλώσσα τη μιλούσες, ρετσινόλαδο. — Απαγορεύονταν. Εκτός από την ελληνική. Είχαμε εδώ ανθρώπους που ήξεραν βουλγάρικα, άλλοι ήξεραν γύφτικα, άλλοι ήξεραν... διάφορες γλώσσες. Όχ' μόν' εδώ και στ' άλλα τα χωριά. [...] Οι γυναίκες δεν ερχόταν καθόλου στο παζάρι να πάνε, αφού δεν ήξεραν. Έπρεπε υποχρεωτικά να πάμε εμείς, που ξέραμε τα ελληνικά. Ρετσινόλαδο και ρέγγα. Θα 'πινες το ρετσινόλαδο, μετά από πάν' και μια ρέγγα αρμυρή, μια φορά να πάει εκεί που έπρεπε να πάει*⁶⁸.

δ. Η θρησκεία

Τα αριθμητικά δεδομένα των οθωμανικών καταστίχων, όπως αναφέραμε προηγουμένως, μαρτυρούν ότι οι Ρομ του καζά των Σερρών ήταν, στο α' μισό του 15ου αιώνα, κυρίως χριστιανοί και ότι οι λίγοι μουσουλμάνοι κατοικούσαν μάλλον μόνο στην πόλη των Σερρών. Αργότερα, στις αρχές του 20ού αιώνα, πληθυσμιακά στοιχεία μας πληροφορούν ότι μουσουλμάνοι Ρομ (*Μουσουλμάνοι αθίγγανοι, τουρκοαθίγγανοι*) συγκατοικούσαν μαζί με χριστιανούς και σε χωριά του καζά. Ιδιαίτερα στην κάτω κοιλάδα του Στρυμόνα, μουσουλμάνοι Ρομ αναφέρονται στο

⁶⁵ I.A.M., *ό.π.*

⁶⁶ Μαρτυρία του Α.Μ. (Α.Α. 1207). Βλ. επίσης τις σχετικές μαρτυρίες του ίδιου (Α.Α. 1206, 1428).

⁶⁷ Θηλυκός, *ό.π.*, σ. 135.

⁶⁸ Μαρτυρίες των Β.Φ. και Α.Μ. (Α.Α. 1429).

Νεοχώρι και το Φιτόκ (σημ. Ανθή)⁶⁹. Πάντως, το ότι υπήρχαν χριστιανοί (*Ρωμιογυφτοι, Χριστιανόγυφτοι*) και μουσουλμάνοι (*Τουρκόγυφτοι*) Ρομ στο σαντζάκι των Σερρών, κατά την οθωμανική περίοδο, θεωρείται δεδομένο και στην τοπική βιβλιογραφία⁷⁰.

Ωστόσο, η τοπική βιβλιογραφία θεωρεί ότι οι κάτοικοι του Μπαϊρακτάρ και του Φιτόκ ήταν αποκλειστικά χριστιανοί⁷¹. Αλλά οι ίδιοι συγγραφείς εξιστορούν ένα γεγονός από τη δράση του μακεδονομάχου καπετάν Γιώργη Γιαγκλή που μας πληροφορεί εμμέσως για εγκατεστημένους μουσουλμάνους στο Μπαϊρακτάρ. Συγκεκριμένα, αναφέρεται ότι ο Γ. Γιαγκλής έδωξε από το Μπαϊρακτάρ –που ήταν τσιφλίκι, δηλαδή ιδιόκτητη γη– τους μουσουλμάνους (*Τούρκους*) κολίγους που εγκατέστησε ο ιδιοκτήτης του τσιφλικιού (*μπέης*) «δημεύοντας» τα κτήματα των χριστιανών (*Ελλήνων*) κολίγων του⁷². Οι ίδιοι, πάλι, συγγραφείς αναφέρουν την περίπτωση του μουσουλμάνου (*Τούρκου*) κατοίκου του Μπαϊρακτάρ Καράσαλη που μετά βαπτίστηκε χριστιανός και τιμήθηκε από το ελληνικό κράτος με παράσημο και δίπλωμα μακεδονομάχου, επειδή έδωξε τους βούλγαρους στρατιώτες από τη Νιγρίτα, το 1913, απειλώντας ότι θα πυρπολήσει το κτήριο όπου έδρευαν⁷³.

Οι κάτοικοι του Μπαϊρακτάρ θεωρούνται *ορθόδοξοι*, ή απλά *χριστιανοί*, και από τις ελληνικές πηγές των τελών του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα⁷⁴. Οι βουλγαρικές και σερβικές πηγές της ίδιας περιόδου δεν προσδιορίζουν θρησκευτικά γενικά τους Ρομ⁷⁵. Όμως, οι ελληνικές στρατιωτικές στατιστικές, λίγα χρόνια μετά, αναφέρουν μουσουλμάνους κατοίκους, έστω ολιγάριθμους, και στο Μπαϊρακτάρ.

⁶⁹ *Μακεδονία*, ό.π., σ. 47-53.

⁷⁰ Πέτροβιτς, ό.π., σ. 131-134. Γ. Καφταντζής, *Η ιστορία της Ηράκλειας Νομού Σερρών*, Ηράκλεια 1973, ιδιαίτερα σ. 60-63. Α. Δ. Τολούδη, «Ρωμιογυφτοι, Καταγωγή – εγκατάσταση στο Σιδηρόκαστρο, Ηράκλεια, Ν. Πετρίτσου», *Πανσερραϊκό Ημερολόγιο* 3 (1977) 212-215. Ρ. Κοψίδης κ.ά., «Ρομ», *Γιατί* 185-186 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1990) 68-89.

⁷¹ Παπαθανασίου, ό.π., σ. 118-119. Π. Θ. Πέννας, «Η ιστορική παρουσία της Βισαλτίας και της Νιγρίτας και η προσφορά τους στους εθνικούς αγώνες», *Σερραϊκά Χρονικά* 7 (1976) 213. Θηλυκός, ό.π., σ. 138. Λιάπης, ό.π., σ. 35. Μπάκας, ό.π., σ. 24, 76.

⁷² Παπαθανασίου, ό.π., σ. 133-134. Πέννας, ό.π., σ. 213. Μπάκας, ό.π., σ. 90. Με τον τρόπο που εξιστορείται το γεγονός στη βιβλιογραφία προκαλείται σύγχυση στον αναγνώστη και για το γαιοκτητικό καθεστώς τους Μπαϊρακτάρ.

⁷³ Παπαθανασίου, ό.π., σ. 155-156. Πέννας, ό.π., σ. 217. Μπάκας, ό.π., σ. 137-138. Για την ακρίβεια, ο Παπαθανασίου και ο Πέννας γράφουν ότι ο Καράσαλης ήταν από το Φιτόκ (σημ. Ανθή) και μόνο Μπάκας γράφει ότι ο Καράσαλης ήταν από το Μπαϊρακτάρ, αν και παραπέμπει στον Παπαθανασίου και τον Πέννα. Η αναφορά του Μπάκα είναι ορθή, αφού η οικογένεια Καράσαλη είναι εγγεγραμμένη στο δημοτολόγιο του Μπαϊρακτάρ. Βλ. Γ.Α.Κ. - Αρχεία Ν. Σερρών – Αρχείο Δήμου Νιγρίτας, «Δημοτολόγιο χωρίου Μπαϊρακτάρι καθώς και των προσφύγων της Νιγρίτας» (1920).

⁷⁴ Ανώνυμος, ό.π., σ. 166. *Μακεδονία*, ό.π., σ. 52. Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 84.

⁷⁵ Γορτσενίτς, ό.π., σ. 380. Κ'νσον, ό.π., τ. 1, σ. 69, τ. 2, σ. 479. Τα πληθυσμιακά δεδομένα του Brancoff αφορούν μόνο τους χριστιανούς και έτσι δεν μας πληροφορούν για το αν υπήρχαν μουσουλμάνοι Ρομ. Βλ. Brancoff, ό.π., σ. 200-201.

Ακριβέστερα, ο συγκεκριμένος οικισμός είχε, πριν από τον πόλεμο του 1912, 168 *Ελληνόφωνους Έλληνες* και 12 *Μωαμεθανούς*⁷⁶. Μουσουλμάνοι κατοικούσαν εκεί και μετά την προσάρτηση της περιοχής στο ελληνικό κράτος. Συγκεκριμένα, στο μητρώο αρρένων του Μπαϊρακτάρ του 1913 είναι εγγεγραμμένοι, ανάμεσα στους 277 άρρνες, και 7 μουσουλμάνοι, από τα ονόματα των οποίων φαίνεται ότι μόνο οι δύο είχαν υϊκή σχέση και, συνεπώς, κατοικούσαν τότε σίγουρα έξι μουσουλμανικές οικογένειες στο χωριό. Ένας από αυτούς μάλλον εκχριστιανίστηκε, καθώς καταγράφεται ως μουσουλμάνος στη στήλη του θρησκευματος και ως ορθόδοξος στη στήλη των παρατηρήσεων του μητρώου. Επτά χρόνια αργότερα, μόνο ένας κάτοικος με μουσουλμανικό όνομα, του οποίου μάλιστα η κόρη φέρει χριστιανικό όνομα, είναι εγγεγραμμένος στο δημοτολόγιο του Μπαϊρακτάρ⁷⁷. Τις μαρτυρίες των πηγών επιβεβαιώνουν σήμερα και οι κάτοικοι του Φλάμπουρου, καθώς αναφέρουν ότι, εκτός από την οικογένεια Καράσαλη, κατοικούσαν και άλλες μουσουλμανικές (από *τούρκικο αίμα*) οικογένειες στο χωριό, μερικές από τις οποίες εκχριστιανίστηκαν μετά την προσάρτηση της περιοχής στο ελληνικό κράτος⁷⁸.

Ανεξάρτητα από την ύπαρξη μουσουλμάνων Ρομ στο Μπαϊρακτάρ, η σχέση των χριστιανών Ρομ, γενικά της περιοχής των Σερρών, με το χριστιανισμό φαίνεται ότι ήταν τότε επιδερμική, αν λάβουμε υπόψη μας τη σχετική μαρτυρία του Σ. Μερτζίδη: *έχοντες ήθη και έθιμα περίεργα, τα οποία κληρονομικώς, από τους γονείς εις τα τέκνα των μεταδιδόμενα διεσώθησαν και διετηρήθησαν τόσω ζωηρά, ώστε εκτός ελαχίστων μεταβολών και διαφορών, ας ολίγον κατ' ολίγον επήνεγκεν ο Χριστιανισμός, είναι πανομοιότυπα με τα υπό του Ηροδότου περιγραφόμενα*. Ο χριστιανισμός λοιπόν, σύμφωνα με το Μελενικιώτη γιατρό, είχε επιφέρει, ως τα τέλη του 19ου αιώνα, ελάχιστες μεταβολές στα *πολλά αλλόκοτα ήθη και έθιμα των χριστιανόγυφτων* της σεραϊκής πεδιάδας⁷⁹. Αντίθετα, ο Ν. Πέτροβιτς, αν και παραθέτει στη μελέτη του για το έθιμο των «Ντουντουλάδων» το σχετικό απόσπασμα του Μερτζίδη, θεωρεί, στα μέσα του 20ού αιώνα, ότι οι *Ρωμηόγυφτοι ως Χριστιανοί δεν είχαν την τόλμη να διατηρήσουν το ειδωλολατρικόν αυτό έθιμον διότι θα ήρχοντο εις σύγκρουσιν με την Ορθόδοξον Εκκλησίαν* και έτσι υποστηρίζει ότι το έθιμο διατηρήθηκε μόνο από τους

⁷⁶ Στατιστικοί πίνακες, ό.π., σ. 7.

⁷⁷ Γ.Α.Κ. - Αρχεία Ν. Σερρών – Αρχείο Δήμου Νιγρίτας, «Μητρώο Αρρένων Φλάμπουρου, Γεωργουλά, Καρά Ορμάν» (1913) και «Δημοτολόγιο χωριού Μπαϊρακτάρι καθώς και των προσφύγων της Νιγρίτας» (1920).

⁷⁸ Μαρτυρίες του Β. Φ. (Α.Α. 1472, 1506). Πρβ. επίσης τις μαρτυρίες του Β. Χ. (Α.Α. 1208, 1426) που αναφέρεται σε *τουρκικά κράματα και ψεγάδια επί Τουρκοκρατίας* στο χριστιανικό Μπαϊρακτάρ.

⁷⁹ Μερτζίδης, ό.π., σ. 34.

Τουρκόγυφτους ως το 1912⁸⁰. Αλλά ο Α. Θηλυκός, μιλώντας για τους Ρομ του Φλάμπουρου και της Ανθής, από τη μια διαπιστώνει, όπως και ο Μερτζίδης, ότι *σαν φυλή και σαν λαός, εξακολουθούν να έχουν ακόμα τις δοξασίες τους και απόκρυφες λατρευτικές εκδηλώσεις τους, όπως για την Ινδική θεότητα Άμπαμπα και από την άλλη αναρωτιέται: Παραμένει παράδοξο και ανεξήγητο τω όντι φαινόμενο ακόμα το, πώς κατόρθωσαν, μέσα στην τρομερή Τουρκική καταπίεση και Μωαμεθανική αγριότητα που ζούσαν, να διατηρήσουν την Χριστιανική τους πίστη*⁸¹. Έναν αιώνα μετά τον Σ. Μερτζίδα, τα παραδοσιακά έθιμα των Ρομ της περιοχής των Σερρών δεν θεωρούνται πια στην τοπική βιβλιογραφία *αλλόκοτα αλλά σπουδαία*, αφού έχουν αποκτήσει μια διαφορετική ερμηνεία: *Οι τοπικές παραδόσεις βεβαιώνουν την εθνική δράση των κατοίκων ενάντια στους Τούρκους. Έτσι, το έθιμο «Τζαμάλα» του Φλάμπουρου έχει αποκτήσει ιδιαίτερη σημασία, διότι αποτελεί αναπαράσταση του τρόπου με τον οποίο ερχόταν σε επαφή με τους συγγενείς τους, οι αγωνιστές στην τουρκοκρατία*⁸².

Σύμφωνα με την προφορική παράδοση, το Μπαϊρακτάρ δεν διέθετε εκκλησία, αλλά, μετά την εύρεση της εικόνας της Αγ. Άννας, ο χώρος τοποθέτησής της αποτελούσε και το λατρευτικό χώρο του οικισμού. Για τη μορφή του λατρευτικού χώρου οι γνώμες δίστανται: Άλλοι υποστηρίζουν ότι ήταν μια πρόχειρη κατασκευή από καλάμια και άλλοι ότι ήταν ένα δωμάτιο στο σπίτι της γυναίκας που ονειρεύτηκε την εικόνα και την έβγαλε μέσα από τη γη. Πάντως, όλοι συμφωνούν ότι την εικόνα τη λάτρευαν κρυφά και την έκρυβαν από *Τούρκους, Βούργαρους, Γερμανούς, Εγγλέζους, Έλληνες εθνικόφρονες, ελασίτες αντάρτες, κακούς ανθρώπους*. Μάλιστα, αναφέρουν ότι η γυναίκα που είχε την εικόνα κοιμόταν μαζί της και, όταν έφευγε από το σπίτι, την κουβαλούσε πάντοτε στην πλάτη. Γενικά, η εικόνα παρουσιάζεται στις αφηγήσεις των κατοίκων να ακολουθεί τις μετακινήσεις των προγόνων τους στους χώρους εγκατάστασής τους, συνιστώντας έτσι μια κινητή εκκλησία: *ανάλογα ο κόσμος όπου πήγαινε την κουβαλούσανε μαζί τους*.⁸³ Ωστόσο, λέγεται ότι τα μυστήρια

⁸⁰ Πέτροβιτς, *ό.π.*, σ. 133.

⁸¹ Θηλυκός, *ό.π.*, σ. 138. Για τον Άμπαμπα διεξοδικά βλ. Υ. Hunt, «The Ababas: A Rom Ritual», *Οι Ρομά στην Ελλάδα*, Αθήνα 2002, σ. 251-269. Μ. Τερζοπούλου, «Με τα τύμπανα και τα όργανα της Μητέρας: Η γυναικεία λαϊκή λατρεία ως πολιτική μεταφορά σε ένα συγκρουσιακό περιβάλλον», στο συλλογικό έργο Χ. Βλαχούτσικου – Λ. Καϊν Χατ (επιμ.), *Όταν γυναίκες έχουν διαφορές: Αντιθέσεις και συγκρούσεις γυναικών στη σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα 2003, σ. 334 κ.ε.

⁸² Λιάπης, *ό.π.*, σ. 35. Μπάκας, *ό.π.*, σ. 24. Για την «Τζαμάλα» και γενικά για τα έθιμα του χωριού σήμερα βλ. Τερζοπούλου, *ό.π.*, σ. 340 κ.ε.

⁸³ Μαρτυρίες των Γ.Μ., Χ.Μ., Β.Φ., Κ.Μ., Κ.Δ. (Α.Α. 1100), Β.Φ. (Α.Α. 1201, 1472), Α.Μ. (Α.Α. 1206) και Β.Χ. (Α.Α. 1208, 1426). Για την εικόνα της Αγ. Άννας βλ. επίσης Τερζοπούλου, *ό.π.*, σ. 339 κ.ε. Πρβ. την πληροφορία για *μικρό από καλάμια ναό* σε έναν άλλο οικισμό του κάτω Στρυμόνα, στο άρθρο της Λαφαζάνη, *ό.π.*, σ. 97.

δεν τελούνταν τότε στον ίδιο τον οικισμό αλλά στη Νιγρίτα: *όταν παντρεύονταν, πηγαίνουν στη Νιγρίτα και στεφανώνονταν*⁸⁴. Όμως, στο σωζόμενο κώδικα γάμων της εκκλησιαστικής περιφέρειας Νιγρίτας των ετών 1880-1883 καταχωρούνται και έξι άδειες γάμων του Μπαϊρακτάρ⁸⁵ και ίσως υπήρχε κάποιος χώρος για τελετές στο ίδιο το χωριό. Πάντως, επίσημα εγκαινιάστηκε ναός αρκετές δεκαετίες μετά, στις 15 Ιουνίου 1930, από το μητροπολίτη Νιγρίτης Ευγένιο⁸⁶. Αλλά οι Ρομ του Μπαϊρακτάρ κατοικούσαν ήδη σε ένα νέο οικισμό που ονομαζόταν Φλάμπουρο.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΥΤΖΑΚΙΩΤΗΣ

⁸⁴ Μαρτυρία του Α.Μ. (Α.Α. 1206). Η τέλεση των μυστηρίων θα ήταν λογικότερο να γινόταν τότε στην πλησιέστερη στο Μπαϊρακτάρ εκκλησία του Αγ. Κωνσταντίνου του Γεωργουλά, την οποία οι κάτοικοι του Φλάμπουρου θεωρούν σήμερα και εκκλησία των προγόνων τους. Η εκκλησία αυτή δεν αναφέρεται στη μελέτη της Δαδάκη για τις μεταβυζαντινές εκκλησίες της περιοχής. Βλ. Σ. Δαδάκη, «Οι μεταβυζαντινοί ναοί της Βισαλτίας», *Η Νιγρίτα - Η Βισαλία διά μέσου της ιστορίας*, Πρακτικά Β΄ Επιστημονικού Συμποσίου (Νιγρίτα 17-20 Οκτωβρίου 1996), Θεσσαλονίκη 2000, σ. 163-179. Η συγκεκριμένη εκκλησία φέρει τη χρονολογία 1810. Βλ. J. Lefort (επιμ.), *Paysages de Macédoine, leurs caractères, leur évolution à travers les documents et les récits des voyageurs*, (Travaux et Mémoires du Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation de Byzance - Collège de France, Monographies αρ. 3), Παρίσι 1986, σ. 152.

⁸⁵ Ακριβέστερα, στο συγκεκριμένο κώδικα καταγράφονται οι άδειες γάμων που εκδόθηκαν από τις 5-11-1880 έως τις 8-10-1883· από τους γάμους αυτούς οι έξι τελέστηκαν στο χωριό *Βαραχτάρ* ή *Βαριαχτάρ* ή *Βαριαχτάρι*. Βλ. Π. Β. Αγγελόπουλος, «Ένα διπλότυπο, κώδικας γάμων 1880-1883, της Εκκλησιαστικής περιφέρειας Νιγρίτας», Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου *Η Νιγρίτα - Η Βισαλία διά μέσου της ιστορίας* (Νιγρίτα, 27 & 28 Νοεμβρίου 1993), Νιγρίτα 1995, σ. 162-165.

⁸⁶ «Ειδοποίησις» για τα εγκαινία του ναού δημοσιεύεται στην εφ. *Νιγρίτα*, φ. 98 (01-06-1930), σ. 2: *Ο μητροπολίτης Νιγρίτης κ. Ευγένιος θα εγκαινιάσει τον ιερό ναό του Φλαμπούρου (Μπαϊρακτάρ)*. Πρόκειται αναμφίβολα για τη μικρή εκκλησία της Αγ. Άννας, την παλαιότερη από τις δύο εκκλησίες του Φλάμπουρου. Ο Α. Λιάπης αναφέρει στο άρθρο του ένα γεγονός –το οποίο μάλλον άκουσε στο Φλάμπουρο– για την ανέγερση μέσα σε μια νύχτα μιας μικρής και με πρόχειρα υλικά εκκλησίας στο χώρο του σημερινού ναού του Αγ. Ιωάννη, καθώς *οι Τούρκοι ήταν αντίθετοι*. Αλλά το χωριό δεν βρισκόταν στη σημερινή του θέση κατά την οθωμανική περίοδο. Βλ. Λιάπης, *ό.π.*, σ. 35.